

*Проф. др Миомира Костић, ванредна професорка
Универзитет у Нишу, Правни факултет*

UDK: 343.98

ВИКТИМОЛОГИЈА - САВРЕМЕНИ НАУЧНИ ПОГЛЕД НА КРИМИНАЛИТЕТ И ЊЕГОВУ ЖРТВУ

***Апстракт:** У раду ауторка је указала на разноврсност схватања током развоја виктимологије као самосталне научне дисциплине или као поддисциплине криминологије – почев од пеналне ка општој виктимологији. Изнела је критичке ставове виктимолога о општој виктимологији и ставове у корист пеналне и феминистички оријентисане виктимологије. Бавила се питањима значаја резилијентности у третману жртва злочина.*

***Кључне речи:** пенална виктимологија, општа виктимологија, феминистичка виктимологија, резилијентност*

Уводна разматрања

Виктимологија се посматра као поддисциплина криминологије, у коју су укључене различите групе људи и интереса које заступају. То је област у којој се воде многобројне дебате и анализе и која окупља заједно интелектуалце, активисте невладиних организација и законписце, па у тој „узаврелој мешавини“ настају бројне тензије.¹ Неки аутори примећују да је виктимологија „специфична и респектабилна академска научна дисциплина. Нова грана науке о жртви, али са транспарентним и осебујним дијапазоном, свеобухватним и интердисциплинарним истраживачким поступком“.² Или, „виктимологија је, најједноставније речено, знаност о жртви“, како тврди Шепаровић.³ Ипак, без обзира на централно усмерење ка изучавању личности жртве, свим њеним активностима у интеракцији у механизму страдања (виктимизацији),⁴ дакле феноменолошким и етиолошким обележјима одређене личности и процеса њеног страдања, намеће се и потреба изучавања колективних и апстрактних жртава, затим масовних жртава при кршењу норми међународног хуманитарног права или жртава извесних облика девијантности, попут проституције или наркоманије, на пример.

Осим тога, неки од истакнутих виктимолога, попут Андзенге (Andzeng), саму виктимизацију одређују као „представу“, начин на који себе сагледава појединац као жртва или групе особа као жртве, дакле, вид субјективне перцепције, помоћу кога се остварује значајан утицај на ниво њихове виктимизације. Међутим, аутор наглашава да је важна и субјективна представа осталих актера у процесу виктимизације, која такође утиче на обликовање искуства и касније понашање жртава. Број „осталих“ је велики: пријатељи, рођаци,

¹ Видети: Sandra Walklate, *Imagining the Victim of Crime*, McGrawHill, Open University Press 2007., стр. 29-30.

² Видети, на пример: Алија Рамљак, Миодраг Симовић, *Виктимологија*, Паневропски универзитет АпеироН, Факултет правних наука Бања Лука, Бања Лука 2006., стр. 3.

³ Видети: Звонимир Шепаровић, *Виктимологија - студије о жртвама*, Информатор, Загреб 1998., стр. 5.

⁴ Алија Рамљак, Миодраг Симовић, loc. cit.

посматрачи, грађани, односно сви они који имају сазнања о виктимизацији, затим организације које исказују извештај професионални интерес (државни органи или невладине организације), као и сами починиоци. Они сви, понаособ, уносе своју „субјективну“ перцепцију у „објективни“ догађај. Представа/перцепција заузима централно место у виктимолошком начину размишљања, истраживања и интервенције онда када се процес виктимизације изучава у склопу друштвеног конфликта. Циљ је да се током терапије измене представе/перцепције код жртава, као и њихов емоционални одговор на то, што је, у ствари, главно одредиште напретка у опоравку жртава.⁵ Зато сам термин „виктимизација“ почиње, сам по себи, да добија један негативни ниво сагледавања. Особе које су учествовале у процесу виктимизације одбијају тај ниво и више нагињу употреби термина који наглашавају њихову могућност да савладају сопствене патње.⁶ Пример да употреба различитих термина има суштинско, а не формално значење, јесте у називу Јевреја који су преживели холокауст за време Другог светског рата. У почетку они су називани „спасени од холокауста“ („Holocaust Rescued“), што је значило да су остали живи захваљујући напорима других. У скорије време, многи желе да буду названи „преживели холокауст“ („Holocaust Survivors“), зато што тај нови термин указује на промену статуса, од пасивних жртава ка активним даваоцима отпора, који су преживели захваљујући сопственим напорима.⁷

Бен-Дејвид (Ben-David) је 2000. године представио „виктимологију жртве“ („Victim's Victimology“), као нову оријентацију, засновану на потреби вршења виктимолошких истраживања и

⁵ Илустративни пример за то налази се у недавном истраживању насељеника Јевреја у појасу Газе, током њихове принудне евакуације од стране израелских власти. Наиме, тврдња о важности перцепције коју имају жртве у овом се случају односи на развој виктимизације и промена које су настале у представи како код жртава тако и код агресора, а све у контексту изведене евакуације. Одговор је био у колективном певању евакуисаних и у реакцијама које је то певање произвело. Видети: *Trends and Issues in Victimology* (ed. by Natti Ronel, K. Jaishankar and Moshe Bensimon), Cambridge Scholars Publishing, 2008., стр. 3-4.

<http://www.c-s-p.org/Flyers/978-1-4438-0069-3-sample.pdf>, приступ: 5.11.2009.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

праксе. Ова оријентација је усмерена на представе жртава и указује на значај научне методологије која ће се примењивати у односу на исказане потребе и интересе самих жртава и представља пример промене, у којој самоспознаја потреба жртава постаје примарни фокус, а не њихова права, како то намеће друштво. Јасно је да поступак „давања гласа“⁸ потребама жртава не искључује давање гласа и правима жртава, тако да претходно додаје нову димензију потоњем.

Стара парадигма, која у први план ставља права жртава, може да се посматра као израз чисте моралности у односу на онога ко је жртва, док нова парадигма у први план истиче старање о моралности. Старање о томе обухвата не само заштиту права и интереса жртава, већ и стварање могућности које ће ићи у сусрет њиховим потребама. Садашња теорија у виктимологији изражава ову парадигму, истичући како област усмерену на акцију, тако и област академског и научног интересовања. Главна акција усмерена је на трансформацију представе/перцепције на било ком нивоу, од индивидуе до институције, ка културолошком и социјалном одређењу.

Затим, у виктимолошким радовима новијег датума јасно се истиче да „ми обмањујемо себе ако мислимо да је понашање корпорација ирелевантно, чак и у односу на уско одређење криминалитета. На много начина, лоше поступање корпорација се чини са много више предумишљаја него већина од учињеног уличног криминалитета, који ми уобичајено прихватамо као злочиначко поступање и као виктимизацију“.⁹

Осим тога, у виктимологији се развила и либерална струја, којом су обухваћене не само жртве уличног криминалитета, већ и питања жртава мање видљивих облика криминалитета, попут криминалитета белог оковратника и структуралног криминалитета.¹⁰

⁸ *Trends and Issues in Victimology*, op. cit., стр. 4.

⁹ Ellias Robert, „Paradigms and Paradoxes of Victimology“;

<http://www.aic.gov.au/publications/proceedings/27/elias.pdf>, приступ: 24.4.2009.

¹⁰ Затим, радикално-критички правац је утицао на даље ширење предмета виктимологије, па се као предмет интересовања, осим жртава криминалитета, јављају и жртве других облика људског страдања, услед: загађења човекове околине, повреда и оштећења здравља на раду, бруталности полиције, дискриминативних институција и радњи других носилаца моћи и привилегија. Видети

Зато Мирс (Miers) примећује да „виктимологија има превише гласова да би дозволила било какву кохерентност у начину свог саопштеног разумевања света“,¹¹ док Рок (Rock) запажа њену „католичку“ природу.¹² Указујући чак и на шире концепте унутар дисциплине, Фата (Fattah), канадски виктимолог, инсистира на раздвајању онога што он назива „хуманистичком виктимологијом“ од „научне виктимологије“.¹³ Наиме, чинећи ову разлику, Фата у први план ставља полазишта која проистичу из упоређивања тврдњи о виктимизираниости које су дате од стране оних који припадају покретима за заштиту жртава, с једне стране и оних чија су схватања о виктимизираниости више непристрасна, академска, односно више научне природе, с друге стране. Потреба за оваквим раздвајањем настала је у време када је овај виктимолог писао „изузетно прикладно“, дајући снажне конзервативне политичке тонове, удружене са многим схватањима проистеклим из покрета за права жртава у Северној Америци и њиховој способности да задобију пажњу државе. Међутим, тај потпури активизма и политичког утицаја на страни „гласа жртава“ је нешто што се јавило и у развијеним земљама Западне Европе, Енглеској и Велсу, на пример, упркос релативно неутралном положају покрета за подршку жртвама у овим земљама.¹⁴ Све до раних деведесетих година 20. века расли су како број и шароликост схватања група и индивидуа који су се залагали за права жртава у тим земљама, тако и процес политичког концентрисања интереса жртава.¹⁵

опширније: Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *Криминологија*, Пеликан-ПРИНТ, Ниш, 2009., стр. 461-462.

¹¹ Sandra Walklate, loc. cit.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Овакав исход најбоље илуструје теоријску и научну тврдњу да је тешкоћа око одређивања појма неке научне дисциплине повезана са одређењем садржаја њеног предмета, методама које се користе приликом проучавања тог предмета, различитим идеолошким концепцијама и приступима истраживача/истраживачица. Видети, на пример: Слободанка Константиновић-Вилић, Весна Николић-Ристановић, *Криминологија*, Центар за публикације правног факултета у Нишу, Ниш, 2003., стр. 18.

¹⁵ Sandra Walklate, loc. cit.

Стога је у развоју виктимологије могуће идентификовати више различитих праваца, чија предметна и временска одређења варирају у зависности од приступа појединих виктимолога.¹⁶

Развој виктимолошког концепта – пенална виктимологија

Ипак, сагласност постоји о почецима виктимолошког приступа у криминологији, који несумњиво припадају: Хентигу (von Hentig), Вертаму (Wertham), као и Менделсону (Mendelsohn). Године 1941. Хентиг је објавио чланак под називом „Запажања о интеракцији између учиниоца и жртве“ („Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim“), а касније, 1948. године и књигу из криминологије *Криминалац и његова жртва (The Criminal and His Victim)*, у којој је једно поглавље посветио жртви злочина. Хентиг је третирао жртву као учесника/учесницу у злочину. Жртве је класификовао према природи њиховог учешћа у криминалном догађају. Тада је истакао да проучавање улоге жртве може да доведе до боље превенције злочина.¹⁷

Године 1947. Менделсон је изложио свој чланак на француском језику, на конгресу у Букурешту, у коме је употребио кованицу „виктимологија“. Слично Хентигу, Менделсон је своју пажњу усмерио на улогу жртава у процесу „стрмоглављивања/превагнућа“ у криминалитет насиља, путем провокација, на пример.¹⁸ Зато је за Менделсона понашање жртве морало бити узето у обзир као околност која је ублажавала кажњавање учиниоца. Управо стога, најважнији ниво политичке критике усмерен против пеналне виктимологије био је у томе да је овај потправац виктимологије стварао аргументе за окривљавање жртава због њихове судбине. Посматрано из историјске перспективе, Менделсон је 1956. године, када је у својим првим радовима усмерио пажњу на учешће жртве у злочину, исказао намеру за пружање одбране учиниоцима, тако што би се део кривице за страдање пребацио на жртву. У

¹⁶ Видети опширније: Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *op. cit.*, стр. 461.

¹⁷ Видети: Jan J.M. van Dijk, „Introducing Victimology“, стр. 1.
<http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=77963>, приступ: 4.11.2009.

¹⁸ *Ibid.*

његовим каснијим виктимолошким радовима, као и код других аутора, учешће жртве у злочину је анализирано тако да се објасни динамика криминалног понашања, без икакве намере да жртва буде та која томе доприноси.¹⁹

Менделсон је, приликом развијања израженијег легалистичког приступа у типологији жртава (за разлику од Хентига), у својим каснијим идејама, изменио свој концепт „кривице жртве“ у концепт „стрмоглављивања/превагнућа жртве“. Почев од тада, концепти стила живота и „стрмоглављивања/превагнућа жртве“ створили су суштину, срж у највећем делу традиционалног виктимолошког приступа и на најбољи начин илуструју оно што Мирс (Miers, 1989.) назива позитивистичком виктимологијом. Сама позитивистичка виктимологија подразумева „идентификацију фактора који доприносе не-насумичном обрасцу виктимизације, фокусирање на насилне интерперсоналне злочине, као и настојање да се идентификују жртве које можда доприносе својој сопственој виктимизацији“.²⁰ Груписање сличних схватања, под једним називом позитивистичка виктимологија, одговара ономе што је Воклејтова 1989. године идентификовала као „конвенционалну виктимологију“, а Кармен 1990. године као „конзервативну виктимологију“.²¹

Под тим схватањима уобичајено се као криминалитет подразумева све оно што обухвата „нормалан“, обичан криминалитет, који се одвија „јавно“, као, на пример, крађе или улични криминалитет. Дакле, то је криминалитет свакодневног живота који занемарује приватну сферу нечијег дома, као и унутрашњу сферу пословних корпорација. То је такво схватање криминалитета које је спојено са конзервативним приступом у политици и о коме се расправљало у првим знацима друштвених покрета који су се бавили питањима жртава. Овакав приступ био је карактеристичан и у иницијалним истраживањима криминалне виктимизације, а о томе је Кармен писао: „Конзервативци унутар виктимологије и покрета за права жртава виде кривичноправни систем као гарант ретрибутивне правде – пружајући жртви сатисфакцију кроз сазнање да ће учиниоци бити кажњени за своје злочине“.²²

¹⁹ Jan J.M. van Dijk, op. cit., стр. 2-3.

²⁰ Видети: Sandra Walklate, op. cit., стр. 31-32.

²¹ Ibid.

²² Walklate, S., op. cit., стр. 32. и 36.

Но, ипак, сагледавање уличног криминалитета (феноменолошко-етиолошки), као и његове виктимолошке конотације, немогуће је отпочети без разматрања контекста односа социјалне и ретрибутивне правде и јављања сиромаштва, као криминогеног фактора, које на тај однос утиче.

Са становишта односа између друштвене правде и кривичног правосуђа могу се поставити извесна питања: код друштвене правде – о томе шта је неопходно да једно друштво буде праведно конституисано; код кривичног правосуђа – о основама праведног кажњавања.²³ Оно што иде у прилог друштвеној правди обично обухвата претпоставку да друштво може бити праведно само онда ако је предузело кораке којима је осигурана праведна расподела (редистрибуција) у располагању друштвеним богатством, а ако нема једнакости у располагању, онда бар неопходност задовољавања основних потреба²⁴ чланова тога друштва. С друге стране, у прилог кривичном правосуђу наводи се претпоставка да кажњавање може бити праведно само ако је засновано на јасним ретрибутивним принципима.²⁵

²³ Видети чланак о значају концепта ресторативне правде за постизање равнотеже интереса жртве, друштвене заједнице и делинквента: Костић, М., „Успостављање стандарда за ресторативну правду“, *Темид*, Београд, бр. 1, година 10, март 2007., стр. 5-14.

²⁴ Постоје различити критеријуми за класификацију потреба. У литератури се наводе многобројне поделе – на опште и специфичне потребе, сталне и променљиве, незаменљиве и заменљиве, одложиве и неодложиве, природне, физичке и луксузне, стварне и замишљене и др. Нарочити значај има подела према начину на који се потребе задовољавају. Тако се могу разликовати: личне (када их човек задовољава као индивидуа и одлучује о врсти, приоритету, начину и времену задовољавања); заједничке (које се изражавају у кругу интересената и чине синтезу, а не механички збир личних потреба) и опште друштвене потребе (које се задовољавају у целом друштву и под истим условима за све чланове друштвене заједнице). Наведено према: Костић, М. „Потребе, социјалне разлике и криминалитет“, Зборник са научног скупа: *Узроци и последице социјалне диференцијације у нашем друштву данас*, Приштина, 1997., стр. 223-229.

²⁵ William C. Heffernan, John Kleinig: „Introduction“, u: *From Social Justice to Criminal Justice, Poverty and Administration of Criminal Law*, (ed. by William C. Heffernan, John Kleinig), 2000, Philpsophy, стр. 1-24.

<http://books.google.com/books?isbn=0195129857...> приступ: 7.7.09.

Такође видети поставке учења класичне школе кривичног права: Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., op. cit., стр. 266-267.

Редистрибутивни концепт друштвене правде и ретрибутивни концепт кривичног правосуђа чине два основна и често повезана полазишта њихове условљености. Једна је веза емпиријске, а друга нормативне природе.

Емпиријска заснованост је у томе што је извесна форма редистрибутивне правде есенцијална за смањење обима криминалитета у напредним индустријским друштвима. Неједнакост у расподели прихода непосредно утиче на ниво криминалитета. Другим речима, што је већи диспаритет богатства између виших и нижих друштвених слојева у једној заједници, то је већа стопа криминалитета. Чак, тај обим може бити и виши у оним друштвима у којима је већа заступљеност оног дела становништва из нижих друштвених слојева који живе испод неопходног минимума прихода за задовољење основних потреба за егзистенцију.

Нормативна заснованост је у томе да су законом прописане кривичне санкције, приликом изрицања и деловања, мањкаве и то онда када се изричу оним особама којима друштвена правда није ни била доступна пре учињеног кривичног дела, па отуда тврдња да је „ретрибутивна правда могућа само у контексту редистрибутивне социјалне правде“.²⁶

Оваква и слична њима теоријска размимоилажења имала су утицај на даљи развој виктимолошког приступа. Значајан тренутак за развој виктимологије била је 1968. година, када је Скефер (Schafer) објавио књигу *Жртва и њен криминалац: студија о функционалној одговорности (The Victim and His Criminal: A Study into Functional Responsibility)*. У самом наслову, у коме се парафразира назив Хентигове књиге, жртва је „у сржи ове монографије“.²⁷ Скефер представља виктимологију као независну студију о односу и интеракцији између учиниоца и жртве пре, за време и после злочина.

Као додатно објашњење о „стрмоглављивању/превагнућу“ жртве у догађаје који су резултирали криминалним актом, налази се и разматрање обавезе учиниоца да чини добро, тиме што ће обештетити жртву, што, такође, даље спада у предмет интересовања

²⁶ Ibid.

²⁷ Jan J.M. van Dijk, op. cit., стр. 2.

виктимологије. Ово схватање предмета развио је и холандски виктимолог Нагел (Nagel) у својим радовима о „виктимолошкој мисли“ у криминологији. Као и други „који крче пут“ у овој области, Нагел се залаже за интеракционистичку виктимологију. Он је првенствено био заинтересован да објасни однос између учиниоца и жртве после извршења преступа. По Нагеловом мишљењу, кривичноправни систем треба да стреми задовољењу потребе да учиниоц испашта за своје поступке, као и да жртва има потребу за ретрибуцијом, којој је придодата и потреба за помирењем.²⁸

Фата, према схватањима које је изнео у књизи *Да ли је жртва та коју треба кривити? (Is the Victim to Blame?)* из 1971. године, такође спада у прву генерацију оних који припадају правцу пеналне виктимологије.

Сви ови аутори, чији су пионирски радови утицали на конституисање виктимологије, били су правници кривичари и/или криминолози. Њихово поље интересовања била је жртва, као кључна фигура у друштвеним процесима који су резултирали ка или произишли из кривичног дела. Напори за проучавање улоге жртве, као особе која је „превагнула“ у вршењу злочина, наставили су се и у емпиријским истраживањима Волфганга (Wolfgang) 1958. године, као и у Амировим (Amir) истраживањима силовања. Кључна тачка њихових учења је у жртви и њеном „стрмоглављивању“ или превагнућу у вршењу злочина, као један неутралан, не-легалистички приступ, за који се сматрало да ће објаснити испољавање криминалног акта.

Интересовање ових првих виктимолога наставља да утиче на формирање једне од главних струја која се наставља и унутар данашње виктимологије. Ова струја названа је пенална виктимологија, у односу на оно што се назива општа виктимологија. За следбенике пеналне виктимологије област интересовања је дефинисана кривичним правом: виктимологија је наука о жртвама недозвољених понашања која су инкриминисана одредбама кривичног права. Истраживања у области овог виктимолошког правца повезују податке који се односе на узроке злочина са оним подацима који се односе на улогу жртве у настанку злочина.

²⁸ Ibid.

Пенална виктимологија тражи динамичко, узајамно деловање између жртве и учиниоца. Сасвим подесан, алтернативни назив за ову струју био би интеракционистичка виктимологија.

Каснији развој виктимолошких схватања

Други, главни правац виктимологије обично се назива општа виктимологија („general victimology“). Као и пеналну виктимологију и овај правац је први експлицитно објаснио Менделсон. Године 1956., у једном од својих послератних радова, Менделсон је представио своје опште учење о ономе што је тада назвао „виктимитет“ („victimity“),²⁹ који треба умањити превентивном активношћу и пружањем помоћи жртвама. У каснијим радовима, Менделсон је предлагао установљавање клиника за жртве, у којима

²⁹ У новијим приступима изучавању ресторативне правде и виктимологије неки аутори излажу значење извесних термина, који ипак нису у уобичајеној употреби у радовима из виктимологије на домаћем језику. Тако, термин „виктимитет“ („victimity“) означава сва заједничка обележја жртава; „виктималан“ („victimal“) значи да особа поседује карактер жртве; „виктимогенично“ („victimogenic“) оно што ствара/формира жртве; и „виктимогенеза“ („victimogenesis“) оно што означава порекло или узрок виктимизације. Видети: Dr. John Dussich, *Keynote speech for the 12th Annual Restorative Justice Conference in Fresno Oct 20 '06*, <http://peace.fresno.edu/rjp/docs/2006Dussich.doc>, приступ: 9.11.2009.

У радовима руских виктимолога се истиче да је виктимитет кључни концепт виктимологије у Совјетском Савезу (цитирани рад је објављен 1991., *прим.а.*). Овај термин означава две перспективе. Једну, која посматра виктимитет као скуп личних карактеристика које утичу на његов/њен ризик да постане жртва криминалне виктимизације. Друга перспектива посматра виктимитет као пут који резултира у злочин. Посматрањем „виктимитетних“ карактеристика, могу се уочити: социо-психолошке личне карактеристике; затим, оне које одређују социјалне улоге и функције; потом, био-психолошке карактеристике (узраст и пол), као и оне које су одраз патолошког стања особе (психичко или соматско обољење). Емпиријска истраживања „виктимитета“, као резултанте злочина, обухватају радове Франка (Frank, 1972) који је вршио проучавање убистава под отежавајућим околностима.

J. Gilinskij, L. Ivanov, „Victimology in the SSSR (Union of Soviet Socialist Republics): Theoretical approach and Empirical Research“ (*From Victims and Criminal Justice*, P 160-178, 1991, Gunther Kaiser, Helmut Kury, et al., eds. -- See NCJ-132477)

<http://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=132483> приступ: 9.11.2009.

би се пружала помоћ жртвама, заснована на посебној личној, друштвеној и културолошкој теорији рехабилитације.³⁰

Тиме је Менделсоново интересовање скренуто са злочина и са превенције злочина, на превенцију и олакшавање виктимитета, у најширем смислу. Менделсон је веровао да у субјекте проучавања треба да се укључе не само жртве злочина и злоупотребе моћи, већ и жртве несрећних случајева, природних катастрофа и „других Божјих дела“.³¹ Он се залагао за развој опште виктимологије, као дисциплине на сопственим основама, независне од криминологије и кривичног права, која ће помоћи државама да минимализује људско страдање. Овакав став проистекао је, свакако и из Менделсоновог личног искуства жртве кршења основних људских права, током Другог светског рата.

Иако Менделсон никада није био укључен у установљавање конкретних олакшица за жртве, он ипак може бити сматран духовним оцем онога што се сада назива „покрет за жртве“, који се и у развијеним и у мање развијеним земљама света развија од седамдесетих година прошлога века. Као видљива последица тог покрета, у многим земљама, одредбе којима се регулиште кривични поступак измењене су тако да обезбеђују бољи положај жртвама злочина. Виктимолози су постали заступници жртава, са виктимологијом трансформисаном тако да је од виктимологије дела постала виктимологија делања. Паралелно са овако сагледаном глобалном променом, клиничка испитивања, која укључују жртве злочина и несрећа, проширила су се током последњих двадесетак година. Кључни сегмент на том истраживачком пољу је како треба помоћи особама под трауматским стресом или како последице пострауматског стреса треба превенирати или лечити. Без обзира што су криминолози, правници кривичари и социјални психолози дали важан допринос овом кокретном научном сазнању, ипак, сматра Ван Дијк да су већину „посла на овом пољу одрадили или одрађују психијатри и клинички психолози“.³²

³⁰ Jan J.M. van Dijk, op. cit., стр. 3.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

Досег ове врсте истраживања није ограничен само према жртвама криминалитета. Тачна природа озбиљних животних догађаја који изазивају трауматски стрес је од мале важности. Зато пажњу треба усмерити на третман и превенцију или ублажавање штетних последица.³³ Поремећаји посттрауматског стреса су такође опажени и код жртава акциденталних догађаја, као и код природних катастрофа или саобраћајних несрећа.

Зато је Менделсон цео овај правац у виктимологији назвао општа виктимологија. Из изложеног схватања је јасно да се овај правац разликује не само по свом одређењу области којом се бави виктимологија, већ и по исказаном фокусу усмереном на помоћ или третман, пре него на анализу генезе виктимизације. Слоган који би одговарао овом правцу виктимологије био би да „виктимологија не треба да тежи да тумачи жртве, већ да им помаже. Зато би један алтернативни назив гласио 'виктимологија оријентисана на помоћ'“.³⁴

Општа виктимологија је привукла и политичку критику. Као аргумент се износи то да особе које је задесила нека минорна тешкоћа такође тврде да су жртве, па се тиме занемарује лична одговорност. САД су држава за коју се тврди да представља „културу негодовања“. У том контексту, спомиње се и „терапеутска култура“ и „индустрија виктимизације“. Ипак, узимајући у обзир сву озбиљност виктимизације, као предмета виктимолошке расправе, овај критички став, сам по себи као изолована расправа, нема значаја. Међутим, критички став према могућим претеривањима „примењене виктимологије“, како Ван Дијк примећује, мора да буде поздрављен добродошлицом.³⁵

У многим државама, општа виктимологија је институционално повезана са заступањем жртава и приступом одређеним службама у развијеним земљама света. Студије о критичкој евалуацији, урађене од стране независних истраживача, су од виталног значаја за побољшање рада тих служби. Виктимолози, заступници пеналне

³³ Многа истраживања су усмерена на питања преживљавања Холокауста и других поступака чињених током Другог светског рата и на најбоље методе којима ће се помоћи жртвама у њиховом пресликаном понашању. Видети: Ibid.

³⁴ Jan J.M. van Dijk, op. cit., стр. 5.

³⁵ Ibid.

перспективе, обично не деле „разметљивост“ при пружању професионалне помоћи жртвама, постављајући „природна“ питања која се односе на теоријску заснованост и ефикасност пружене помоћи. Они такође могу помоћи да се одржи равнотежа код давања преувеличаних тврдњи о статусу жртве, од стране посебно заинтересованих група.

На крају свог критичког става, Ван Дијк примећује да је у неким клиничким истраживањима жртва злочина, занемарена криминална природа жртвиних проблема. Уместо тога, пажња је усмерена на клиничке симптоме пацијента. Правници кривичари некада радо прихватају медицински приступ жртвама. Ако се питања жртва злочина могу успешно пребацити на професије које пружају лечење, онда се кривичноправни систем „не треба тиме да замара и може окупирати себе искључиво односом између државе и учиниоца“.³⁶ У том случају не постоје никакви политички притисци да се промени постојећи кривични поступак. И зато, Ван Дијк наглашава још једном улогу пеналних виктимолога и њихову сарадњу са феминистички оријентисаним виктимолозима/виктимолошкињама, у пружању потпоре против таквих професионалних коалиција које не поступају у најбољем интересу жртве.

Уопште, на ову тему, а и по ширем одређењу, многи криминолози изнели су и друге критичке ставове. Тако, Креси (Cressey) даје прилично строг критички став 1992. године, о виктимологији уопште, а и односу према жртвама: „Виктимологија је... не-академски програм под којим се арбитрарно окупио мишмаш идеја, интереса, идеолошких ставова и истраживачких метода... (и) карактерише је неусаглашеност између две подједнако пожељне оријентације према људској патњи – хуманистичка и научна... (Међутим), хуманистички приступ тежи да буде осуђен зато што се сматра више пропагандом, а мање науком, а научни тежи да буде осуђен зато што није довољно усмерен на друштвену акцију. Боље би можда било да се свака од поставки виктимолога искључи, ако је одељена од друге и ако формира заједништво изван сенке виктимолошког кишобрана“.³⁷

³⁶ Ibid.

³⁷ Видети: Robert Elias, „Paradigms and Paradoxes of Victimology“, стр. 9.

У ствари, Кресово мишљење је оштро исказан став сличан ономе који износи Ван Дијк на рачун опште виктимологије и клиничком приступу жртви. Наиме, тумачећи Кресијеву огорченост, Елија (Elias) даље објашњава да је овакав Кресијев приступ проистекао из пренаглашеног виктимолошког става од стране заступника жртава, чији „жар“ за промовисањем политике у корист жртве „утиче на нашу способност да спроведемо објективно научно истраживање“.³⁸

Кресијева размишљања нашла су свог одјека код Фате, који истиче да је виктимологија превише залутала из теорије и науке и „постала сувише идеолошки, активистички и политички усмерена. Заступници жртава су некада тако заокупљени сликањем јаросне слике да искривљују злочин, његов удар, његову учесталост и његове жртве“.³⁹ Фата износи једну илустрацију која се односи на опасност „мисионарског жара“, често практикованог од стране заступника жртава: „крсташки рат“ против злостављања деце често је водио ка лажним оптужбама; презумпцији кривице, пренаглашеном одвајању детета и непотребном страху и сумњама међу родитељима, онима који професионално брину о деци и самом децом. Заступници жртава такође ризикују стигматизацију жртава, као беспомоћних бића, обезбеђујући неоправдан посебан третман за њих, узимајући у обзир да у било ком друштву жртве треба да имају право на помоћ.

Слично мишљењу Кресија и Фате, свој критички став износи и Хардинг (Harding), наглашавајући да је политизовање виктимологије „изопачило“ кривично правосуђе, са кобним последицама по оба приступа. Покрет за права жртава, наглашава Хардинг, промовисао је права селективно – за одређене жртве, као и неоправдану претпоставку да су права жртава важнија у односу на права или вредности у целом друштву. Тиме се овековечује лажна нулта борба између интереса жртава и интереса учинилаца, која промовише неефикасну, конзервативну криминалну политику.⁴⁰

<http://www.aic.gov.au/publications/proceedings/27/elias.pdf>, приступ 24.4.2009. године

³⁸ Robert Elias, op. cit., str. 12.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

О резилијентности у виктимологији

Независно од академских расправа, могућност да се постане жртва злочина је свакодневно присутна у животу било које особе. Чињеница, непобитно и неспорно прихваћена, је да се жртве претрпљеног криминалног акта сусрећу са новим изазовом – а то је претрпљени страх и реакције на њега. „Њихов се свет окренуо наопако и они се морају борити са тим најбоље што умеју“.⁴¹ Неке су жртве у тој мери трауматизоване да могу да добију персоналне и менталне здравствене тешкоће, које даље ометају њихову дневну егзистенцију. Међутим, многе од жртава ипак успевају да „издрже олују“, без тражења професионалне помоћи, или чак избегавају да изазову било какву пажњу служби за помоћ жртвама. За те особе се сматра да могу да среде сопствене изворе снаге и поново изграде своје животе. Професионалци који се баве жртвама злочина обично се сусрећу са жртвама онда када су оне у великој мери изнурене претрпљеном виктимизацијом. Зато се и развило схватање да су све жртве трауматизоване. У ствари, за жртве злочина се сматра да могу да искажу различите нивое резилијентности и широки спектар реакција, позитивно и негативно савладавање тешкоћа, као и способности да се крене напред.⁴²

У радовима из области психологије, деведесетих година прошлога века, развио се нови правац из резултата истраживања појединачних разлика у осетљивости на стрес. Правац „на-здравље-оријентисан“ заснива се на уверењу стручњака да „људска врста поседује урођени капацитет за превазилажење неповољних животних околности и ситуација“, односно резилијентност.⁴³ Ова

⁴¹ James K. Hill, „Victimization, Resilience and Meaning-Making: Moving Forward in Strength“, *Victims of Crime Research Digest, Issue No. 2*, Department of Justice Canada,

http://www.justice.gc.ca/eng/pi/rs/rep-rap/rd-rr/rd09_2-rr09_2/p1.html, приступ: 9.11.2009.

⁴² Ibid.

⁴³ Сама реч резилијентност се може одредити на више начина, као на пример: способност да се „одскочи“ уназад у оквир, позицију или способност обнављања снаге, духа, хумора и то брзо, полетно. Сама психолошка снага је способност човека да успешно савладава психолошке стресове и недаће модерног друштва.

Videti: *Psychology of new hope and faith*

тврдња поткрепљује се самом биолошком, физичком грађом људског тела, односно у мишићном и скелетном систему.⁴⁴

Појединци са капацитетом за резилијентност су у ствари такве особе које поседују изванредан склоп постулата или ставова о себи који утиче на њихове поступке и вештине које развијају. С друге стране, ти поступци, као и умешност којом располажу, утичу на склоп постулата и ставова, па постоји један непрекидни интерактивни и динамични процес између њих.⁴⁵

У литератури је заступљено схватање да свако носи у себи капацитет за резилијентност. Међутим, појединац се мора наћи у одређеним ситуацијама које ће претходити томе да једна особа буде у стању да развије резилијентност, па је због тога свакоме неопходна извесна подршка.⁴⁶ У неким научним круговима, заступљено је схватање да се резилијентност односи само на неке појединце који су већ превладали извесне стресове или недаће. Ипак, то је концепт који треба проширити тако да постане примарни фокус у личном животу сваке особе, без обзира да ли је та особа имала искуство са неприликама већих размера. Ово из разлога што сваки појединац иначе доживљава неки ниво стресних и изазовних ситуација у свакодневном животу.⁴⁷

Резилијентни склоп нечије личности састоји се, у ствари, од више чинилаца, као што су: осећање контроле над својим животом; умеће како оснажити нечију издржљивост на стрес; постојање емпатије; показивање способности за комуникацију и друге међуљудске способности; поседовање истинских вештина за решавање проблема и доношење одлука; постављање реалних циљева и очекивања; учење, како из успеха, тако и из неуспеха;

<http://www.occult-advances.org/nc-spi-new-hope-faith.shtml>

приступ: 26.5.2009.

⁴⁴ Резилијентност физичких особина појединца огледа се у способности самоизлечења људског тела (поломљене кости, повреде мишића и сл., који се сами могу обновити).

⁴⁵ Видети: Robert Brooks, Sam Goldstein: *The Power of Resilience*, p. 3.

<http://books.google.com/books?id=IFevbnWr5MAC&printsec=frontcover&dq=Resilience#PPP1,M1>

приступ: 26.5.2009.

⁴⁶ Видети: *Psychology of new hope and faith*, loc. cit.

⁴⁷ Robert Brooks, Sam Goldstein: *The Power of Resilience*, loc. cit.

поступање као корисног члана друштвене заједнице; живљење одговорног живота, заснованог на озбиљним вредностима; осећање посебности када се помаже другима да се осећају добро, и сл.⁴⁸

Ипак, данашњој обимној литератури о резилијентности претходила су сазнања и истраживања које је спровела психолошкиња Еми Вернер (Werner), па се она и сматра утемељивачицом идеје о резилијентности⁴⁹ у развојној психологији. Она се често назива „мајком резилијентности“, због својих иницијалних и базичних истраживања у овој области. Вернер је спровела тридесетогодишње истраживање становника острва Кауаи. Узорак је обухватио 505 испитаника који су рођени 1955. године. Половина броја деце, чији су родитељи били радници на плантажама шећерне трске, били су рођени у сиромаштву. Пошто је индустрија шећера пропала током наредних тешких година, то је скоро сигурно значило да ће та деца и даље живети у сиромаштву. Испитаници су одрастали у окружењу испуњеним страхом, злостављањем и алкохолизмом. Вернер сматра да, уколико се пође од теоријског концепта жртве у циљу прогнозирања будућег живота испитиване деце, може се извести једноставан закључак да ће та деца до своје двадесете године живота одредити своју будућност, тако да наставе да живе животом испуњеним криминалом, алкохолизмом, незапослености и незнањем. Међутим, резултати истраживања су показали да једна трећина те деце није запала у описану ситуацију. У ствари, сви су били добри ђаци и отпочели успешне каријере, а себе су описивали као „компетентне одрасле особе“.⁵⁰

Сличан пример постоји и у истраживању које је спровео Џон Дефреин (John DeFraim) и његови сарадници. Они су испитивали групу од четрдесет одраслих особа које су током детињства биле

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Истраживања резилијентности показују како се појединци успешно развијају упркос ризику за менталне болести и неповољним животним условима; и демонстрирају да чиниоци који се често називају факторима ризика - не представљају поуздане предикторе психопатологије.

Видети опширније: Зотовић, М., „Стрес и последице стреса: приказ трансакционистичког теоријског модела“, *Психологија*, 2002, Вол. 35 (1-2), 3-23, www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu/.../ft.aspx?id=0048-57050201003Z, приступ: 21.1.2009.

⁵⁰ Видети: *Psychology of new hope and faith*, loc. cit.

злостављане. Истраживачи су као циљ поставили да утврде да ли те одрасле особе носе у себи било какве ожилке из детињства. Свако од испитаника је потврдио да носи у себи ожилке свог детињства. Резултати испитивања су даље показали да 11% испитаника доживљава себе као особе које једва преживљавају, док је 83% испитанка изјавило да је превазишло искуства из свог детињства и да су изградили бољи живот за себе. Ипак, 57% свих испитаника је потврдило да нема са ким да разговара.⁵¹

Резултати наведених истраживања само су илустрација о значају који учење о резилијентности има за жртве злочина. Казаре-Левисон (Casarez-Levison), на пример, развила је једноставан модел како се људи померају из положаја члана опште популације ка положају жртве, а одатле ка томе да стекну назив „преживели“. Она је указала на то да се људи померају из стања које је претходило вршењу злочина (превиктимизација) ка кривичном делу (виктимизација), а одатле према иницијалном савладавању и прилагођавању (транзиција) и коначно, ка настављању даље свог живота (резолуција). Модел је чак и поједностављен, тиме што је пажња усмерена на психолошку снагу коју је особа могла да искаже пре и за време кривичног догађаја, као и на ону снагу која је још видљивија, пошто се особа суочава са злочином и креће напред.⁵²

Петерсон и Селигмен (Peterson, Seligman) су идентификовали карактерне особине отпорности и способности, које су заједничке различитим културолошким поставкама. Листа садржи следеће карактерне особине отпорности, које су издвојене на основу човекових способности: мудрост и знање: креативност, радозналост, отворени дух, љубав или учење љубави и перспективност; одважност: смелост, упорност, исправност и виталност; хуманост: љубав, љубазност и социјална интелигенција; праведност: грађански дух, неустрашивост и способност да се буде вођа; трезвеност: опрост/ милосрђе, скромност/пристојност, обазривост и самоконтрола; трансцедентност: уважавање лепоте, захвалности, наде, хумора и духовитости.⁵³

⁵¹ Видети: *ibid.*

⁵² James K. Hill, *loc. cit.*

⁵³ Видети: *ibid.*

Сигурно је једно, да суочавање са стањем криминалне виктимизираности и успешно савладавање учешћа у кривичноправном систему или суочавање са оптужбама на суду (окривљавање жртве, на пример, *прим.а.*) захтева поседовање многих од побројаних карактерних особина. У ствари, може се изнети тврдња да професионалци, који се у свом свакодневном раду сусрећу са жртвама злочина пружајући им помоћ, проводе већи део времена изграђујући и/или подупирујући многе од ових особина код жртава. Из клиничке перспективе, лакше је развити ове особине код особа које их већ поседују, него покушавати са развијањем нових, које особа пре није поседовала, нарочито током стресног периода.⁵⁴

Питања везана за објашњење резилијентности у виктимолошком приступу немогуће је окончати једним ставом, закључком или приступом.

Ипак, неки аутори, попут Хила, истичу да би било корисно за оне који професионално раде са жртвама да прихвате позитиван приступ савладавању препрека и свест о постојању резилијентности, што заједно представља главне чиниоце у способности жртава да схвате значење онога што им се догодило и крену даље са својим животом. Ова суштина снаге може бити идентификована и развијена чак и код најизнуренијих жртава злочина. Подстицање жртава на ту снагу и потпомагање раста позитивног надвладавања траума, утиче на жртве да брже развију свест о томе шта им се стварно догодило.⁵⁵

Ова кратка разматрања о виктимологији и из виктимологије треба само да подсети да се траума и бол из криминалне виктимизације морају поднети са снагом духа и достојанствено. Све оне који су доживели да буду жртве треба, ипак, подсећати и на те околности.

⁵⁴ Видети: *ibid.*

⁵⁵ Видети: *ibid.*

Miomira Kostić, LL.D.
Associate Professor
Faculty of Law, University of Niš

**VICTIMOLOGY – THE MODERN SCIENTIFIC VIEW TO
THE CRIME AND ITS VICTIM**

Summary

In this article, first of all, the author shortly has pointed out to the various ideas during the period of the victimology development as the independent scientific discipline as well as the subdiscipline of criminology – from the penal toward the general victimology. The author has presented the critical attitudes of the victimologists about the general victimology and also the attitudes to the penal and feminist oriented victimology, as well. Also, in the article there are some knowledges about the resilience during the treatment of the victims of crime.

Keywords: *penal victimology, general victimology, feminist victimology, resilience*